

tie en de basis van de verzorgingsstaat zoals die zich in de twintigste eeuw zou vormen. De aanname van deze wetten was zijn *finest hour*. Na zijn ministerschap keerde Goeman Borgesius als fractieleider van de Liberale Unie terug in de Tweede Kamer. In 1905 leek het erop dat hij opnieuw minister zou worden, maar hij besloot geen zitting te nemen in het door hem geformeerde kabinet, waarvoor hij Th. de Meester aanzocht als leider. In 1913 werd Goeman Borgesius voorzitter van de Tweede Kamer. Hij stierf op 18 januari 1917.

Wartena is er in geslaagd een overtuigend beeld te schetsen van Goeman Borgesius als de grondlegger en inspirator van de Nederlandse verzorgingsstaat. Ook het tweede gedeelte van de ondertitel van zijn boek (*Een halve eeuw liberale en sociale politiek*) wordt waargemaakt. Toch zit hierin ook de zwakte van het werk. Wartena besteedt ruim aandacht aan de parlementaire ontwikkelingen in de jaren zeventig en tachtig en in het bijzonder aan de parlementaire enquête van 1886-1887 (hoofdstuk 9, p. 169-206). Aan het geven van een volwaardig biografisch beeld van zijn hoofdpersoon is hij echter niet toegekomen. Hier wreekt zich het ontbreken van een inleiding waarin de auteur zijn bespiegelingen over de biografie en zijn keuzes had kunnen toelichten. Nu blijft de lezer met een aantal onbeantwoorde vragen achter. Waarom ging Goeman Borgesius in 1901 niet met de vrijzinnig-liberalen mee die zich met de radicalen verenigden in de Vrijzinnig-Democratische Bond? Wartena komt niet verder dan te wijzen op de loyaliteit van Goeman Borgesius ten opzichte van de Unie-liberalen met wie hij tenslotte tussen 1897 en 1901 een aantal belangrijke sociale wetten door het parlement had geloodst. Goeman Borgesius lijkt echter vooral, zeker gezien zijn steun voor de ‘worgwetten’ van het kabinet-Kuyper (1901-1905), fundamenteel binding te hebben gemist met de arbeidende klasse. Ook Goeman Borgesius’ opvallende internationale oriëntatie – hij was oorlogscorrespondent in Straatsburg (1870), werd geïnspireerd door buitenlandse onderzoeken op het gebied van de sociale kwestie en voelde zich betrokken bij de vredesbeweging – stipt Wartena slechts zijdelings aan. Dat geldt ook voor Goeman Borgesius’ persoonlijk leven; hier ontbreekt het de auteur echter aan bronnenmateriaal.

Hoewel niet alle vragen beantwoord worden, blijft de lezer niet achter met een onbevredigd gevoel. Wartena heeft op een overtuigende en heldere wijze over het voetlicht weten te brengen dat Hendrik Goeman Borgesius uit Schildwolde de vader van de Nederlandse verzorgingsstaat is.

H.G.J. Kaal
Vrije Universiteit Amsterdam

W.L. Korthals Altes, *Tussen cultures en kredieten: een institutionele geschiedenis van de Nederlandsch-Indische Handelsbank en Nationale Handelsbank, 1863-1964* (Amsterdam: NIBE, 2004) 574 p. ISBN 9055162078

‘De oprichting van de Nederlandsch-Indische Handelsbank op 14 juli 1863 was een uitvloeisel van de *Crédit Mobilier-gedachte*’, zo begint Korthals Altes zijn verhaal. Volgens deze gedachte was economische ontwikkeling te stimuleren door het bijeenbrengen van grote kapitalen voor kredietverlening en deelnemingen. Ongeveer honderd jaar zou de Nederlandsch-Indische Handelsbank (НИНБ) zich met dergelijke activiteiten gaan bezighouden, soms met succes, maar ook met de nodige tegenslagen.

Vele thema's en onderwerpen uit de ruim honderdjarige geschiedenis van de ННВ passeren in dit boek de revue. Zoals de soms gespannen verhouding tussen de directie in Amsterdam en de hoofdagente in Batavia. Deze kwam pregnant tot uiting tijdens het zogeheten Insulinde-debacle in 1921. De directie in Amsterdam sloeg op lichtzinnige wijze de dringende waarschuwingen van het hoofdagentschap tegen een tomeloze kredietverlening aan de Oliefabrieken Insulinde in de wind. Een dergelijke waarschuwingsbrief van de hoofdagente, G.A. Dunlop, werd in Amsterdam bijvoorbeeld in de kantlijn voorzien van de kwalificaties 'klets' en 'gedaas'. Maar de hoofdagente had gelijk: de kredieten leverden de ННВ een enorme strop op. Dunlop zou hierna veertig jaar de eerste viool spelen bij de bank. Hij zou onder meer te maken krijgen met de politieke spanningen tussen Nederland en Indonesië, waardoor de uitoefening van het bedrijf in de jaren vijftig ernstig in het gedrang kwam. Uit de krant moest de ННВ, zoals de bank inmiddels heette, in 1959 vernemen dat de Indonesische regering uiteindelijk het bedrijf had genaast. Het begin van het definitieve einde was de 'belangengemeenschap' die de Rotterdamsche Bank het jaar daarop aanging met de ННВ. Feitelijk kwam dit neer op 'opslokking'. 'De instelling die het in de jaren 1860 in Indië niet had kunnen bolwerken, nam tenslotte de bank over die daarin wel was geslaagd', zo omschrijft Korthals Altes deze ironie van de geschiedenis. Overigens zou de Rotterdamsche Bank al in 1964 alle Aziatische kantoren weer verkopen.

In dit lijvige boekwerk treft de historisch geïnteresseerde lezer veel boeiende informatie aan. Zo is het aardig om te lezen dat Dunlop in 1939 instrueerde 'afwijzend te staan tegenover de te verwachten toenemende vraag naar blanco krediet uit relatieringen die door nauwe banden met de dictatuurlanden waren verbonden.' Met enige goed wil valt dit maatschappelijk verantwoord ondernemen *avant la lettre* te noemen. Maatschappelijk minder verantwoord, naar de huidige maatstaven gemeten althans, was echter de opvatting van het agentschap in 1919 dat 'Amsterdam het beschavingspeil van het grootste deel van de Indische cliëntèle te hoog aansloeg.'

Korthals Altes toont met dit boek opnieuw aan dat hij op financieel en bancaire terrein zeer deskundig is. Daarom is het zonde dat hij zijn verhaal sterk in kroniekvorm vertelt. De vele gebeurtenissen, hoe onbelangrijk soms ook, worden vaak chronologisch behandeld. De lezer komt aan de hand van de lopende tekst precies te weten van welke datums de stukken dateren die de auteur heeft gebruikt. Korthals Altes wekt, in andere woorden, de indruk te weinig boven zijn bronnen te staan. Zijn wat dorre schrijfstijl komt de leesbaarheid ook al niet ten goede. Jammer is ook dat de hoofdfiguren in het verhaal zo weinig tot leven komen. De auteur geeft in de inleiding aan dat hij dat zelf ergens wel jammer vindt. Maar: 'Een combinatie van principiële en praktische redenen leidde ertoe dat ik daarbij selectief te werk ben gegaan.' Enige selectiviteit heeft Korthals Altes ook betracht bij het gebruik van zijn bronnen. Hij heeft geen poging ondernomen de stukken in Indonesië zelf te raadplegen. Daarom is vervolgonderzoek op deelaspecten van dit onderwerp in de toekomst waarschijnlijk nog wel mogelijk.

Deze bezwaren nemen niet weg dat lezers met interesse in koloniale of bancaire historische geschiedenis blij mogen zijn met weer een zeer informatieve detailstudie. ABN AMRO timmert in dit opzicht goed aan de weg. De afgelopen jaren heeft zij een aantal gedegen boekwerken mogelijk gemaakt, onder meer over het ontstaan van Amro en ABN, over 175 jaar ABN AMRO en over banken in bezettingstijd. In de (verre) toekomst kunnen we monografieën over de Twentsche Bank, de Nederlandsche Handel-Maatschappij, de Amsterdamsche Bank en de Rotterdamsche Bank verwachten.

Hopelijk is de zakelijke doch stijlvolle vormgeving voor de boeken uit deze serie dan intact gebleven.

Stefan de Boer
Rabobank Nederland
Afdeling Bedrijfshistorie

Marcel Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid. Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam 2003 (Amsterdam: Boom, 2004) 450 p. ISBN 9085060206

Uitgangspunt voor Hoogenbooms *Standenstrijd en zekerheid* was het bekende gegeven dat het Nederlandse stelsel van sociale verzekeringen in vergelijking met dat in andere landen pas laat tot ontwikkeling kwam, dat het ten slotte uitgroeide tot een zeer genereus stelsel ('een lange sissier en een late knal') en dat het een gemengde vorm had met verschillende arrangementen die naast elkaar bestonden.

Het antwoord op de vraag hoe dit kwam, is kernachtig geformuleerd. Er bestond volgens Hoogenboom tot in de jaren dertig van de vorige eeuw een 'oude orde' die de ontwikkeling van sociale verzekeringen zo lang mogelijk tegenhield, vervolgens aanpassingen vertraagde of afzwakte en uiteindelijk probeerde de uitvoering zo veel mogelijk in eigen hand te houden. Deze orde bestond uit adellijke geslachten die vooral in het oosten des lands ook na 1795 veel invloed behielden en uit patriciërsge-slachten uit de Hollandse en Zeeuwse steden. Zij kregen steun van twee oude middenklassen, de gezeten middenstand in de oude steden en de grote hereboeren uit Oost-Groningen en Friesland. Aan het begin van de twintigste eeuw vormden de leiders van deze groepen een netwerk met als voornaamste organisaties: de Bond van Vrije Liberalen, de Christelijk-Historische Unie, Centraal Beheer, de Centrale Werkgevers Risicobank, het Koninklijk Nederlands Landbouwcomité, de Nederlandse Middenstandsbond en de Vereniging van Nederlandse Werkgevers. De 'aristocraten' beheersten niet alleen deze organisaties, maar domineerden tot 1918 ook de katholieke kamerfracties. Tegenover hen stonden de 'democraten': sociaal liberalen, katholieke democraten, socialisten en nieuwe katholieke ondernemers met name in Noord-Brabant. Na 1918 werden de 'democraten' door diverse oorzaken geleidelijk sterker. Het keerpunt was het in 1928 gesloten compromis over de uitvoering van de Ziektewet tussen de katholieke werkgevers en de vakbonden. Dit door werkgeverssecretaris L.G. Kortenhorst bedacht compromis maakte de weg vrij voor de rooms-rode samenwerking die iets meer dan tien jaar later tot stand kwam. De crisis van 1929 betekende de nekslag voor de oude orde en haar voorkeur voor vrijhandel en een passieve, niet interveniërende staat. Tijdens het regime van Colijn brak de gedachte door van de ordening die alle maatschappelijke problemen zou oplossen. In 1939 was zo een nieuwe meerderheid tot stand gekomen, maar de Tweede Wereldoorlog verhinderde de uitvoering van de ideeën.

In de periode 1880-1940 was Nederland in Hoogenbooms optiek 'een maatschappij-in-overgang'. Dat leidde tot compromissen en tot de chaotische structuur van het sociale zekerheidsstelsel in 1940. Dit nieuwe begrip vult de verzuiling als verklarende factor aan.

De zuilen waren inderdaad zeer verdeeld over de sociale politiek, maar dit feit is al enige decennia door diverse historici gesignaleerd en geanalyseerd dus niets nieuws.